

RÅN

Madeleine Blixt

Sammanfattning

År 2011 anmäldes omkring 9 700 rån till polisen, vilket motsvarar mindre än 1 procent av samtliga anmälda brott. De flesta rån som anmäls är personrån, vilka utgjorde 75 procent av rånanmälningarna år 2011. Den näst största kategorin är butiksrån – 8 procent av de anmälda rånen – medan de mer uppmärksammade bank- och värdetransportrånen utgör 1 procent. Mörkertalet är emellertid stort för personrånen. Enligt offerundersökningar drabbas omkring 1 procent av Sveriges befolkning av rånliknande händelser varje år. Särskilt utsatta är ungdomar i storstadsområden samt vissa yrkes- och företagarkategorier, så som anställda i och innehavare av jourlivsbutiker, kiosker och tobakshandlar, guld- och juvelerarbutiker samt videobutiker.

Enligt brottsstatistiken ökade rånen kraftigt under 1990-talet och sedan början av 2000-talet har de fluktuerat kring en förhållandevis jämn men historiskt sett hög nivå. Framst är det person- och butiksrån som ökat, där brottsaktiva ungdomar i storstäderna och mer kriminellt etablerade missbrukare står för en stor del. Bankrånen har däremot minskat sedan mitten av 1990-talet och låg under åren 2010–2011 på den lägsta nivån på trettio år med lite drygt 40 anmälda brott. Detta anses främst bero på en ökad teknisk säkerhet, minskad kontanthantering samt färre post- och bankkontor. Även riktade polisinsatser mot vissa grupper tycks ha haft betydelse. Vissa överflyttningar kan dock ha skett under 2000-talet från bankrån till såväl värdetransportrån som till butiksrån.

Personuppklaringen för rån har, trots kraftiga ökning av de anmälda brotten, legat stabilt på strax under 15 procent under de senaste åren. Att gripa och lagföra vissa högaktiva grupper av gärningsmän har också visat sig vara effektivt för att få ned nivåerna av allvarliga rån. För att förebygga rån behövs dock åtgärder på flera plan. Bland annat kan situationell, teknisk brottsprevention ha stor betydelse. I ett längre perspektiv framstår också socialpolitiska åtgärder som viktiga, inte minst när det gäller personrån mellan unga. Utvecklingen av personrån har i många andra europeiska länder liknat den svenska.

Inledning

Rån betraktas ofta som ett våldsbrott, även om det juridiskt tillhör tillgreppsbrotten. Med rån avses enligt 8 kap. 5 § BrB handlingar där någon genom våld eller hot stjälar annans egendom. Även gärningar där den som vid en stöld anträffas på bar gärning och då gör motvärn genom våld eller hot ska enligt bestämmelsen rubriceras som rån. Rån behöver alltså inte vara planerade aktioner med skjutvapen, masker och flyktbilar. Det kan även handla om snatterier eller väskryckningar som övergått i så kallade motvärnsrån när gärningspersonen blivit hindrad och då försökt hota, slå eller knuffa sig ur situationen med stöldgodset i behåll.⁴²

Lagen skiljer också på rån och grovt rån. Med grovt rån avses till exempel rån där våldet som rånaren hotar med eller använder är livsfarligt, eller att rånaren på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa ställning (se 8 kap. 6 § BrB). Om handlingen »med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt är av mindre allvarlig art« kan gärningspersonen istället dömas för andra brott, till exempel olaga hot och stöld (se 8 kap. 5 § andra stycket BrB). Alla brott som inledningsvis anmäls som rån definieras alltså inte som rån i senare led, exempelvis i åtalet eller domen.

Straffskalorna för rån är relativt höga. Mellan ett och sex års fängelse för rån och mellan fyra och tio år för grovt rån. Det innebär att en betydande del av intagna i svenska fängelser är dömda för just rån (omkring 10 procent enligt kriminalstatistiken⁴³). Varken straffskalorna eller brottsbalkens definitioner av rån har ändrats sedan 1975.

Tre huvudkategorier av rån

I brottsstatistiken finns ett tiotal rånkategorier som redovisas utifrån vilken typ av brottsobjekt eller brottsoffer de riktats mot. För enkelhetens skull delas de olika rån typerna i den fortsatta presentationen och analysen in i tre huvudkategorier, inom vilka bland annat mörkertal, förekomst av skjutvapen och värde på det tillgripna tenderar att vara likartade.

Den första kategorin är *personrån*, till vilka merparten av de rån som sker mot enskilda utanför deras yrkesutövning räknas, samt i denna presentation även rån mot funktionsnedsatta.⁴⁴ Till kategorin personrån hör även de så kallade bilrånen, även om dessa antagligen ofta re-

⁴² I rapporten *Butiksrån. Utvecklingen fram till 2010* (Brå 2011a) redovisas motvärnsrånens andel över tid.

⁴³ Uppgiften gäller personer inskrivna i anstalt den 1 oktober varje år.

⁴⁴ Rån mot funktionsnedsatta innebär personer som uppfattats ha nedsatt motståndskraft till följd av hög ålder, fysiskt eller psykiskt funktionshinder, vilket gärningspersonen har utnyttjat (tidigare kallat »åldringsbrott«). Rån mot funktionsnedsatta infördes 1975.

dovisas under kategorin »övriga rån« i statistiken. Den andra huvudkategorin är *butiksrån och övriga rån*. Här ingår förstas butiksrånen, men även rån mot restaurang, dataföretag och taxirån samt förberedelse till rån där det är oklart vilket objekt som skulle rånas. Den tredje kategorin är *bank- och värdetransportrån* (tidigare även postrån), som är en liten kategori men där brotten vanligen avser stora värden. I underkategorin värdetransportrån ingår även rån mot värdebefodran, exempelvis då en person rånas på en dagskassa som denne transporterar till banken.

Tidigare bedömningar talar för att i princip samtliga bank-, post- och värdetransportrån och en stor del av butiksrånen och de övriga rånen anmäls till polisen (Brå 2004a). Mörkertalet är således litet. Kriminalstatistiken är därför en bra källa för att belysa utvecklingen och omfattningen av dessa typer av rån. Däremot pekar resultat från offerundersökningar på att en stor del av alla personrån inte anmäls till polisen. Mörkertalet i kriminalstatistiken för denna råntyp – som samtidigt är den vanligaste – är alltså betydligt högre än för andra rån. Analysen av denna rånkategori kommer därför till stor del att bygga på uppgifter från den Nationella trygghetsundersökningen⁴⁵ (NTU). Vissa grupper av offer, exempelvis hemlösa (Flyghed 2000), fångas emellertid troligen inte heller helt upp av NTU.

Omfattning och utveckling

Enligt NTU åren 2008–2011 uppgår cirka 1 procent av befolkningen i åldern 16–79 år att de utsatts för rån.⁴⁶ I majoriteten (90 procent) av dessa händelser uppgår sig de drabbade ha utsatts för så kallade personrån. I den övriga tiondelen uppgår de sig ha utsatts för brotten »med anledning av sitt yrke«. En stor del av dem som enligt NTU utsatts för rån är personer i åldern 16–24 år.

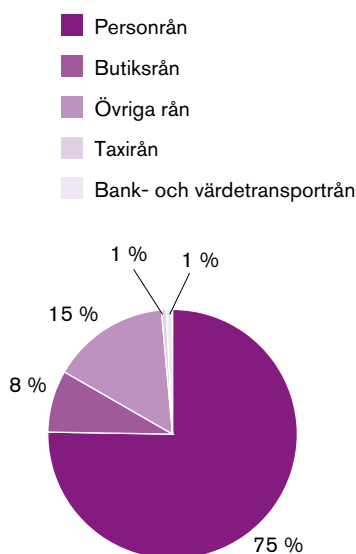
Enligt kriminalstatistiken anmäldes omkring 9 700 rån till polisen år 2011. Sett till brottsligheten generellt är rån en liten brottstyp – mindre än en procent av samtliga anmälda brott utgörs av rån. De flesta rån som anmäls är personrån och år 2011 utgjorde de 75 procent av alla rånanmälningar (figur 1). Därefter följer butiksrån och övriga rån (mot restauranger, växlingskontor med mera samt förberedelsebrott med oklart brottsobjekt) som utgör närmare 10 respektive 15 procent. Bank- och värdetransportrån, de som ofta uppmärksammas mest i media, utgör cirka 1 procent. Det varierande mörkertalet gör dock att

⁴⁵ För mer information om NTU, se *NTU 2011 – om utsatthet, trygghet och förtroende* (Brå 2012a) samt *NTU 2011, teknisk rapport* (Brå 2012b).

⁴⁶ Frågeformulering i NTU: Rånade eller försökte någon råna dig genom att använda hot eller våld under förra året?

fördelningen ser annorlunda ut i verkligheten. Andelen personrån är ännu större i NTU än i kriminalstatistiken. Det är ett förväntat resultat, eftersom anmälningsbenägenheten torde vara lägre för personrånen än för rån som drabbar personer i deras yrkesliv (till exempel butiksel eller kontorsrån). Fördelningen av de olika rånkategorier i brottsstatistiken är emellertid i stort sett oförändrad sedan början av 2000-talet. Den lilla kategorin bank- och värdetransportrån har dock blivit ytterligare något mindre.

När det gäller hur stort mörkertalet för personrån verkligen är, ger resultaten i NTU något motstridiga indikationer i förhållande till kriminalstatistiken. Omkring hälften av rånhandlingarna under perioden 2008–2011 uppges vara anmälda till polisen. Liknande resultat fann man i en kartläggning av personrån bland ungdomar i Stockholm och Malmö under slutet av 1990-talet (Brå 2000). Utifrån svaren i NTU borde det per år ha skett omkring 70 000 personrån i Sverige under 2008–2010 (exklusive de handlingar som drabbat yngre än 16 år och äldre än 74 år samt de som skett med anledning av yrket). Om anmälningsbenägenheten verkligen ligger på 50 procent borde det då ha anmälts omkring 35 000 personrån i Sverige per år under perioden. Det är närmare fem gånger så många personrån som faktiskt anmälde. Denna bristande överensstämmelse kan ha flera förklaringar. De tillfrågade i NTU kan överrapportera i vilken utsträckning de faktiskt anmält rånet till polisen, bland annat på grund av att detta upplevs som önskvärt eller att man tror att man anmält handlingen. De kan också överrapportera själva utsattheten, dels genom att man i NTU uppger handlingar som av rättsväsendet i själva verket inte definieras som rån, dels genom

Figur 1. Andel anmälda rån efter typ, år 2011. Procent (N=9 719).

Källa: Kriminalstatistiken.

så kallade teleskopeffekter (man uppger rånhandlingar som inträffat längre tillbaka i tiden än det senaste året).

Oavsett orsakerna till den bristande överensstämmelsen är det i vart fall mindre än hälften av alla personrån som anmäls till polisen och det är betydligt fler personrån som begås än de närmare 7 000 som anmäls varje år.

Vapen användning och tillvägagångssätt

Rån brott förknippas ofta med skjutvapen eller annan vapen användning. I kriminalstatistiken redovisas om det förekommit skjutvapen vid råntillfället. När det gäller användning av andra vapen och tillvägagångssätt, kan viss kunskap fås genom tidigare specialstudier och genom NTU.

Personrånen utförs sällan med skjutvapen. Enligt anmälningsstatistiken förekom skjutvapen (äka eller kopior) vid drygt fem procent av personrånen år 2011. Det tycks dock relativt vanligt att någon form av vapen (kniv, batong, etc.) används. Enligt NTU förekommer kniv, skjutvapen eller annat tillhygge i drygt en tredjedel av personrånen (åren 2008–2011). Andelen med skjutvapen har dock ökat i NTU under de senaste åren.⁴⁷ Ofta riktas personrånen mot ungdomar och utförs av andra ungdomar, inte sällan flera till antalet och okända för offret. Det unga offret angrips vanligen på en allmän plats utomhus såsom en gata, ett torg eller allmänna kommunikationer (Brå 2000).

Vid *butiksrån och övriga rån* (kontorsrån, taxirån med mera) är användning av skjutvapen däremot relativt vanligt förekommande. Under såväl 1990-talet som 2000-talets första decennium förekom skjutvapen enligt anmälningsstatistiken i omkring 40 procent av butiksrånen. År 2011 förekom skjutvapen i en tredjedel av dessa rån. För de övriga rånen var det mer ovanligt. Vid butiksrån är också andra typer av vapen såsom knivar, yxor, slagträn eller pepparsprayer vanliga. Det innebär att det totalt sett bara är en mindre del (5 procent) av butiksrånen som sker helt utan vapen (Brå 2011a). Det vanligaste butiksrånet riktas mot kassaområdet då en eller flera personer går fram och hotar den anställda eller brukar våld i syfte att tilltvinga sig kontanter. Bytet överstiger sällan ett fyrsiffrigt belopp och verkar ha minskat under 2000-talet.

Bank- och värdetransportränen kännetecknas av en mycket hög andel brott med skjutvapen eller vad som uppfattas som skjutvapen. Vid 77 procent av dessa rån har skjutvapen förekommit enligt anmälningsstatistiken år 2011. Ett typiskt bankrån går till så att en eller flera maskerade rånare tar sig in bakom disken och där tillgriper pengarna, ofta

⁴⁷ Åren 2005–2008 uppgav omkring två till fem procent av de utsatta att skjutvapen förekommit. Åren 2008–2011 har andelen ökat successivt från omkring fyra till tio procent.

i anslutning till öppning eller stängning. Vid värdetransportränen är gärningspersonerna ofta fler än vid bankränen. Inte sällan används då både handeldvapen och yxa, med vilken rånarna slår sig in i fordonets förarhytt (Brå 2004b).

Utveckling

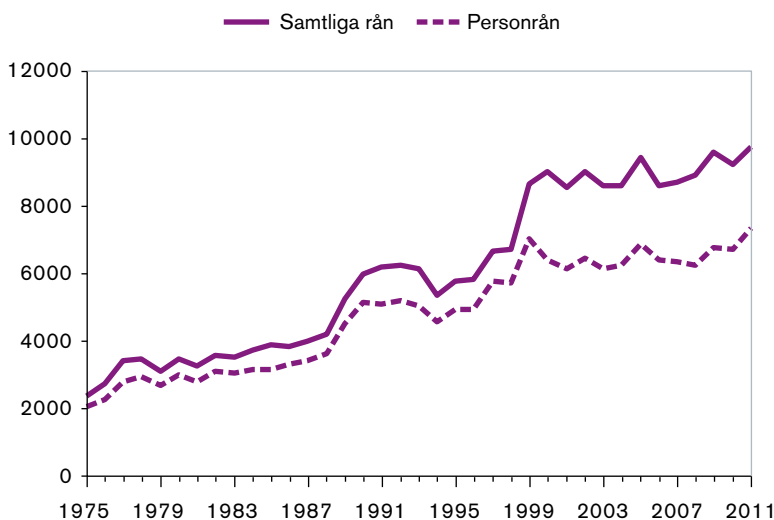
Under de senaste fyra åren har rånerna totalt sett haft en svagt uppåtgående trend i kriminalstatistiken och år 2011 anmäldes cirka 9700 rån (figur 2). Det är den högsta noteringen sedan år 1975 då omkring 2340 rån anmäldes. De kraftigaste ökningarna av rån skedde under slutet av 1980-talet och under 1990-talet. Utvecklingen av rån styrs till stor del av personrånens utveckling då dessa utgör 75 procent av rånerna totalt.

Personrån

Sedan år 2005 finns möjlighet att studera utvecklingen av personrån utifrån NTU. Enligt NTU har andelen utsatta i befolkningen legat förhållandevis stabilt kring 1 procent fram till år 2011 (Brå 2011b).

Antalet anmälda personrån har emellertid ökat de senaste fyra åren, från omkring 6200 år 2008 till 7300 år 2011. Dessförinnan låg de anmälda personrånerna förhållandevis stabilt under början av 2000-talet.

Ökningarna i antalet anmälningar om personrån under 1980- och 1990-talen har troligen dubbla orsaker. För det första skedde en faktisk ökning av brotten bland vissa problematiska grupper av ungdomar och unga vuxna, vilka i sin tur påverkades bland annat av den förändrade tillfällesstruktur som fler dyra bärbara föremål, till exempel

Figur 2. Antal anmälda rån år 1975–2011. Källa: Kriminalstatistiken.

mobiltelefoner, bland unga fört med sig (Brå 2000, 2004a). Att dessa ökningarna brutits förklaras bland annat med polisiära insatser. Man bedrev spaning efter brottsaktiva ungdomar och lyckades på så sätt lagföra ett antal personer för rån.

För det andra ökade anmälningsbenägenheten när uppmärksamheten på dessa rånhandlingar höjdes och definitionen av vad man uppfattar som rån och som anmäls och rubriceras som rån utvidgades (Brå 2000). Ett rimligt antagande är även att anmälningsbenägenheten påverkats av att de föremål ungdomarna bär med sig och blir rånade på blivit dyrare (Brå 2008). Dessa förklaringar stöds av att deltagandet i personrån inte tycks ha ökat bland yngre ungdomar sedan mitten av 1990-talet. Mot bakgrund av resultaten i NTU är det dock inte troligt att den ökning som skett i anmälda brott sedan 2005 motsvarar en faktisk ökning av personrånen. Andelen niondeklassare som i Brås skolundersökning om brott⁴⁸ (SUB) uppger att de »hotat för att få en sak« har snarare minskat över tid (Brå 2010a). Ökningarna kan dock ha legat på en liten, problematisk grupp av ungdomar som kanske inte deltar i skolundersökningar⁴⁹, eller på äldre ungdomar.

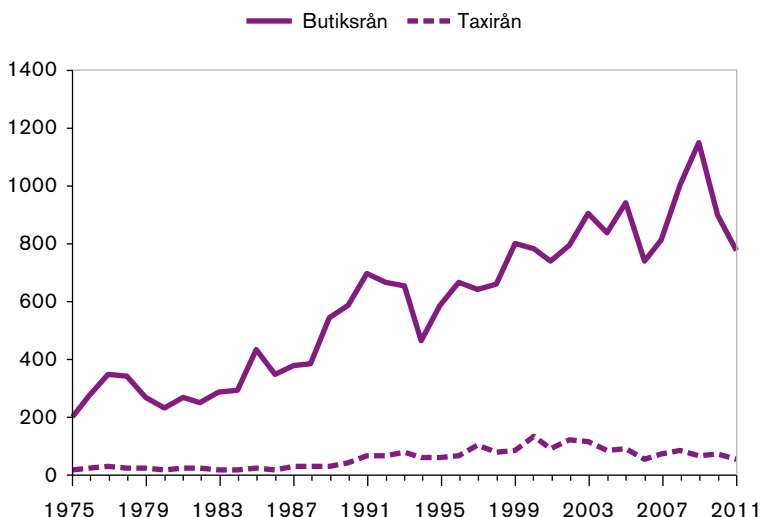
Butiksrån och övriga rån

År 2008–2009 nådde butiksrånen sin topp med över 1 000 anmälda brott per år (figur 3). De senaste två åren har de dock gått tillbaka till ungefär samma nivå som i början av 2000-talet med omkring 800 brott per år. Sett i ett längre perspektiv följer butiksrånen i stort sett samma stigande utvecklingskurva som personrånen fram till och med 1990-talet. Taxirånen har däremot legat mer stabilt de senaste fyra åren på omkring 70 anmälningar per år. Den uppåtgående trend som skedde i slutet av 1990-talet bröts i början av 2000-talet. Det har förklarats med en minskad kontanthantering och användandet av kameror i taxibilar (Brå 2011a). Kategorin övriga rån går inte att följa över någon längre tid, då den tidigare var sammanslagen med personrånen. Under de senaste fyra åren har dock antalet anmälningar om övriga rån legat på drygt 1 450 per år, med en svagt uppåtgående trend. De få men uppmärksammade bilrånen som ingår i denna kategori har i tidigare specialstudier visat sig öka mellan 1990-talet och 2000-talet till omkring 100 anmälningar år 2004.

Ökningarna av butiksrån under 1980- och 1990-talen har tidigare förklarats med att vissa ungdomsgång börjat ägna sig åt dessa brott

⁴⁸ För mer information om SUB, se *Brott bland ungdomar i årskurs nio – Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2008* (Brå 2010a) samt *Skolundersökningen om brott 1995–2008* (Brå 2010b).

⁴⁹ Skälen till att dessa ungdomar inte deltar kan vara att de inte går i skolan utan exempelvis är placerade på institution eller att de skolkar mycket och därmed inte var närvarande vid undersökningstillfället.

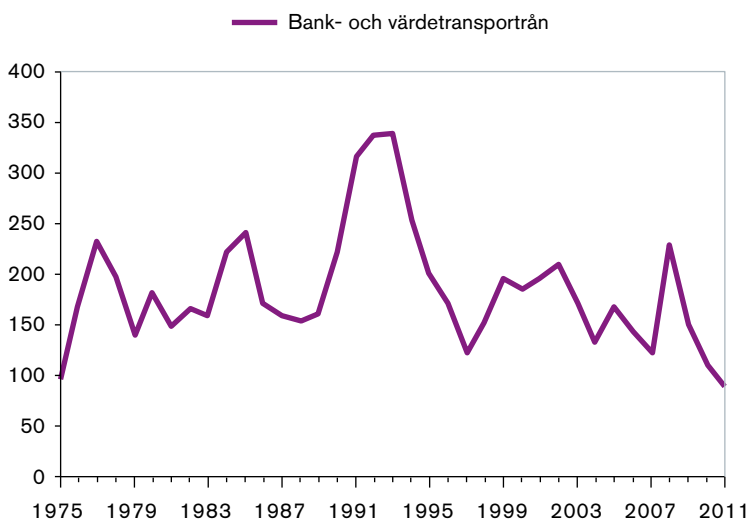

Figur 3. Antal anmälda butiksrån respektive taxirån, år 1975–2011.
Källa: Kriminalstatistiken.

(Brå 2004a). Den senaste kartläggningen visar att andelen misstänkta ungdomar ökat även under 2000-talet (Brå 2011a). Bakom utvecklingen finns också en förändrad tillfällesstruktur där antalet kvällsöppna småbutiker med låg bemanning (till exempel jourlivsbutiker och bensinstationer) har ökat sedan mitten av 1980-talet, vilket inneburit att antalet attraktiva rånobjekt ökat (Brå 2002). Samtidigt har det rent tekniskt blivit svårare att genomföra vissa andra vanliga brott som ger brottsbyten såsom bilstölder och bilinbrott (Brå 2008), varför det kan ha skett en överflyttning från dessa till butiksrån. Det har också diskuterats att ökningarna av butiksrån kan bero på överflyttningseffekter från den minskande kategorin bank- och värdetransportrån. Framst är det rån mot butiker som hanterar stora värden, som guldsmeder och urmakare, som kan ha drabbats av dessa överflyttningseffekter (Brå 2002).

Bank- och värdetransportrån

Bank- och värdetransportrån följer en annan trend än rån generellt. De senaste fyra åren har de haft en minskande trend som påbörjades efter en kraftig ökning i början av 1990-talet (figur 4). Just värdetransportrån (inklusive rån mot värdebefodran) som började särredovisas i slutet av 1990-talet har under 2000-talet legat förhållandevis stabilt på omkring 65 anmälda brott per år. År 2011 noterades dock även värderånen en av de lägsta nivåerna sedan införandet av sär-

Figur 4. Antal anmälda bank-, post och värdetransportrån åren 1975–2011.
Källa: Kriminalstatistiken.

redovisningen. Rånen mot bankkontor, och även mot de numera borttagna postkontoren, minskade däremot kraftigt både på 1990-talet och 2000-talet. År 2011 noterades den lägsta nivån för bankrån sedan 1975 med lite drygt 40 anmälda brott.

Minskningarna av bank- och postrån har främst förklarats med att bank- och postkontoren som hanterar kontanter blivit färre och säkrare. Trots att en viss överflyttningseffekt till värdetransportrån är möjlig har en sådan inte kunnat kompensera för minskningen i bank- och postrån (Brå 2004b). Man har också antagit att framgångar inom polisen med att gripa ett par högaktiva och specialiserade ligor var av betydelse för minskningen i mitten av 1990-talet.

Regional fördelning

Rån är ett utpräglat storstadsbrott. Av alla anmälda rån år 2011 anmäldes 45 procent till polisen i Stockholms, Göteborgs eller Malmö kommun. Samtidigt bor omkring 18 procent av Sveriges befolkning här. Det kan jämföras med brott generellt där drygt 25 procent anmäldes i någon av de tre storstadskommunerna år 2011.

Koncentrationen till storstadsregioner är ungefär lika stor för samtliga typer av rån.

Värdetransportrånen har under åren 2008–2011 i något större utsträckning än tidigare under 2000-talet till stor del varit ett Stock-

holmsfenomen. Ungefär 80 procent av alla sådana rån anmäls i Stockholms län. Även så kallade bilrån, där en eller flera gärningspersoner tilltvingar sig en bil mot offrets vilja, är i hög grad ett Stockholmsfenomen. Tidigare studier visar att drygt 50 procent av de anmälda bilrånen skedde i Stockholms län (Brå 2005).

Internationell utblick

Den genomsnittliga utsattheten för rån enligt både den internationella och den europeiska offerundersökningen (ICVS och EU ICS) är en procent, vilket motsvarar nivån i Sverige. I de flesta länder är utsattheten större i storstäderna än i övriga delar av landet. Vapenanvändningen vid rån varierar kraftigt mellan olika länder och städer. Även här tangerar Sverige genomsnittet på omkring en tredjedel.

De senaste europeiska sammanställningarna av anmälda personrån visar totalt sett på en minskande trend av anmälda rån under perioden 2006–2009 (Eurostat 2012). I en studie av nio europeiska länder konstateras med några undantag en liknande utveckling av anmälda rån i dessa länder mellan 1975 och 1990 (Brå 2008). Den tydliga ökningen av rånen i Sverige under andra hälften av 1990-talet har utifrån olika källor visat sig ha motsvarigheter i många andra EU-länder. Den förklaring som ges är det ökade innehavet av små elektroniska apparater som exempelvis mobiltelefoner, spel och kameror – framförallt bland unga. Under början av 2000-talet visar många andra europeiska länder liksom USA på en oförändrad eller nedåtgående trend vad gäller utsatthet för rån (ICVS och EU-ICS 2007).

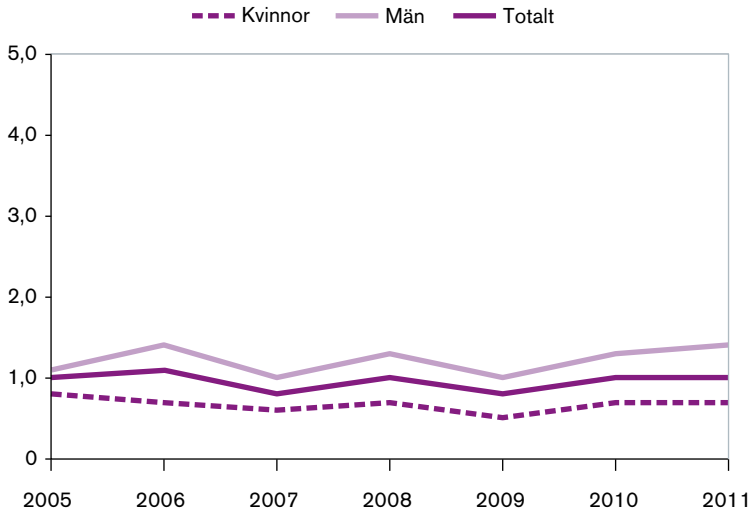
Offer och gärningspersoner

Vilka som är de typiska offren och gärningspersonerna vid rån brott skiljer sig åt beroende på vilken typ av rån det är fråga om.

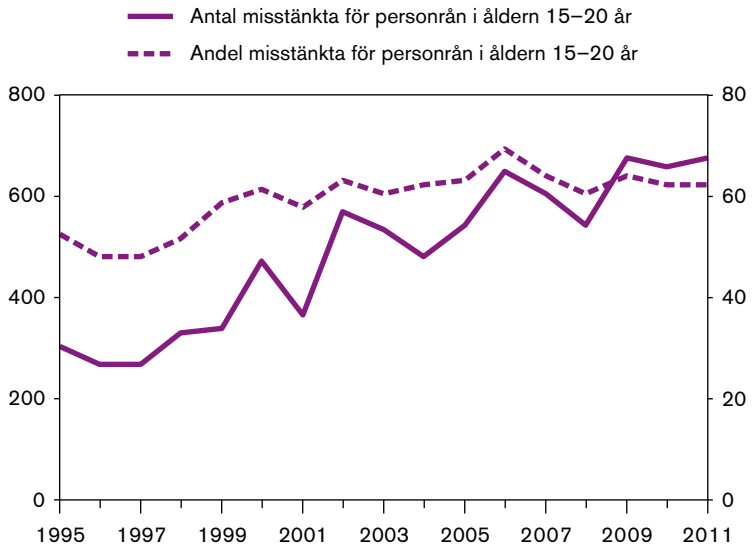
Personrån

Personrånen begås, som tidigare nämnts, ofta av ungdomar och riktas mot andra ungdomar. Enligt NTU drabbas en procent av hela befolkningen och omkring två procent av ungdomarna i åldrarna 16–24 år av rån. NTU visar för ungdomarnas del också en tydlig skillnad i utsatthet mellan könen: unga män 16–24 år utsätts betydligt oftare för rån än kvinnor i samma ålder. I de högre åldrarna finns däremot inga könsskillnader ifråga om utsattheten. Dessa förhållanden har varit tämligen stabila sedan 2005 (figur 5).

Enligt en specialstudie i Stockholm och Malmö år 1999 hade mellan fem och tio procent av niondeklassungdomarna drabbats av en rånliknande händelse det senaste året (Brå 2000).

Figur 5. Andel utsatta för personrån i befolkningen totalt samt andel utsatta kvinnor och män, åren 2005–2011. Procent. Källa: NTU.

Figur 6. Antal 15–20-åringar misstänkta för personrån (vänster y-axel) och andel 15–20-åringar i procent av samtliga misstänkta för personrån (höger y-axel), åren 1995–2011. Källa: Kriminalstatistiken.

Personrånen begås i störst utsträckning i storstäderna och sker främst på så kallade allmänna platser (Brå 2000, 2012a). Vuxna över 24 år utsätts oftare än yngre för rån i den egna bostaden eller på annan plats än allmän (Brå 2008). Som tidigare nämnts har våld förekommit i en tredjedel av personrånen. En specialstudie av alla fall av dödligt våld i Sverige visar att de som fallit offer för så kallade rånmord oftast drabbats i hemmet (omkring 25 personer under såväl 1990–1996 som 2002–2008).

Enligt NTU är det ungefär lika vanligt att personrånen begås av en, två eller fler gärningspersoner – och oftast är de män. Det är också vanligast att gärningspersonerna är helt okända för offret, men i omkring tio procent har de varit bekanta. En mycket stor, och fram till år 2006 ökande, andel av dem som misstänks för personrån är unga män i åldern 15–20 år (figur 6). De senaste åren har 15–20-åringarna utgjort lite drygt 60 procent av alla misstänkta. En genomgång av samtliga 15–20-åringar som lagförts för personrån år 2000 visade att relativt många (67 procent) av de unga gärningspersonerna var lagförda för brott sedan tidigare (Brå 2008). Rån har också visat sig vara ett så kallat *strategiskt brott*, det vill säga en brottstyp som starkt signalerar en fortsatt brottskarriär (Brå 2011b). En studie visar att utlandsfödda ungdomar boende i socioekonomiskt mindre gynnsamma områden utgjorde en oproportionerligt stor del av dem som misstänktes för ungdomsrån i storstäderna (Brå 2000).

Butiksrån och övriga rån

Offren för butiksrån och övriga rån är av naturliga skäl de anställda inom rån-drabbade branscher. En specialstudie visar att mest drabbade är anställda inom livsmedelshandeln följt av kiosker och tobakshandlar, bensinstationer och videobutiker (Brå 2011a). Studien visar också att risken att drabbas hade mer än dubblats för videobutiker, varuhus- och stormarknader samt guld- och juvelerarbutiker år 2008 jämfört med år 2000. I ungefär en sjättedel av de anmälda butiksrånen år 2008 förekom uppgifter om fysiskt våld.

Även vid butiksrån är en stor andel av gärningspersonerna unga. Nästan hälften av de misstänkta för butiksrån år 2008 var 15–20 år, medan nästan ytterligare en tredjedel var 21–24 år (Brå 2011a). En klar majoritet är män. Visst stöd finns för att ungdomar begår butiksrån i grupp, men det vanligaste är att de varit två vid råntillfället. Vidare hade sex av tio som misstänktes för butiksrån år 2008 tidigare lagförts för brott och över hälften för narkotikabrott, vilket indikerar en missbruksproblematik.

När det gäller andra typer av rån inom övrigt-kategorin finns det få sammanställda uppgifter om vilka brottsoffren och gärningspersonerna är. Bilrånen, som varit föremål för en specialstudie, begås till stor

del av unga män med en för sin ålder omfattande kriminell belastning (Brå 2005).

Bank- och värdetransportrån

Utöver de juridiska personer som själva företagen utgör drabbar även bank- och värdetransportrånen de anställda inom dessa branscher. Tidigare forskning visar dock att det är ovanligt med fysiskt våld vid bank- och postrån (Brå 2004b). Vid värdetransportrånen förekom däremot fysiskt våld mot väktare eller polis i omkring en tredjedel av fallen.

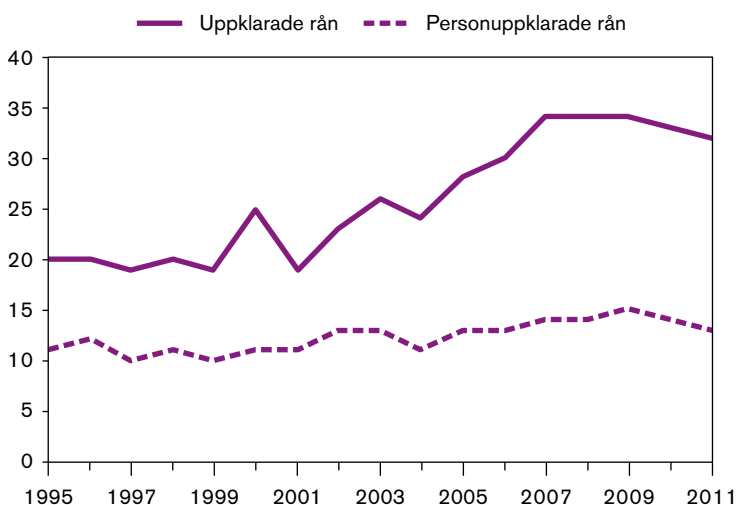
Några uppgifter om vilken typ av bankkontor eller värdetransporter som rånas finns inte. Det har däremot tidigare konstaterats att bankrånen vanligen sker på tider utanför kontorens ordinarie öppettider eller i nära anslutning till öppning och stängning (Brå 2004b). Vårdetransportrånen tycktes däremot begås på andra tider, inte sällan på natten. Det har också framkommit en viss koncentration av dessa rån till december månad, vilket kan förklaras av att det transporteras ovanligt mycket kontanter i samband med julhandeln. Vidare har det konstaterats att de mer välorganiserade rånen, som innebär en högre risk för skadegörelse eller fysiskt våld, relativt sett är vanligare i länen utanför storstadsregionerna, även om det skett en viss utjämning under början av 2000-talet.

Gärningspersonerna vid bank- och värdetransportrån har vanligen visat sig vara män i åldern 20–30 år med hög kriminell belastning (Brå 2004b). Den genomsnittliga åldern bland misstänkta är något högre än för andra typer av rån. Generellt sett är dessa rånare extremt brottsbelastade sedan tidigare. En inte obetydlig andel av de misstänkta (12 procent) har också visat sig ha koppling till kända kriminella gäng.

Hantering i rättsväsendet

Rån är ett allvarligt brott med höga straffsatser och hög prioritet inom rättsväsendet. Sannolikheten att en rånare grips och lagförs efter ett enskilt brottstillfälle är dock inte särskilt stor. Den så kallade personupplklaringsprocenten, den del av de anmälda brotten där man lyckas binda en misstänkt person till brottet, har under de senaste åren uppgått till närmare 15 procent.

Det bör emellertid påpekas att personupplikringen för rån är högre än för många andra tillgreppsbrott. Vid exempelvis bilstöld ligger personupplikringen på omkring fem procent. Till skillnad från vad som är fallet vid många andra brott har personupplikringen för rån inte heller minskat de senaste decennierna. När det gäller upplikringen totalt, där även upplikring då man inte binder en person till brottet (så kallad teknisk upplikring) inkluderas, har en tydlig ökning skett under 2000-talet (se figur 7).

Figur 7. Andel uppklarade respektive personuppklarade anmälda rån, år 1995–2011. Procent. Källa: Kriminalstatistiken.

Att uppklaringsprocenten, trots ett allt större antal anmälda brott, inte har minskat över tid antyder att rån är ett prioriterat brott i polisens och övriga rättsväsendets arbete. Rån, i synnerhet personrån, har också, liksom andra brott som innehåller vålds- eller hotmoment, fått stor uppmärksamhet i den kriminalpolitiska debatten under 1990- och 2000-talen (Brå 2008). En annan omständighet som visat att rån är högprioriterat i polisens arbete är att andelen anmälda fall av förberedelse till rån är relativt hög, åtminstone vid bank-, post- och värdetransportrån (närmare 25 procent, Brå 2004b) och butiksrån (närmare 5 procent, Brå 2011a). Dessa förberedelseanmälningar är ofta ett resultat av spanings- och underrättelsearbete inom polisen.

År 2011 fattades närmare 1 000 lagföringsbeslut om rån. Antalet lagföringar för rån har legat på omkring 800–1 000 under hela 2000-talet. Det är en fördubbling jämfört med 1980-talet. Rån ses i övriga Europa, liksom i Sverige, som ett allvarligt brott och med undantag för unga rånare döms majoriteten av gärningsmännen till fängelse (European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2010; Lewis m.fl. 2004). Av de personer som år 2011 befanns skyldiga till rån som huvudbrott dömdes närmare 45 procent till fängelse, med en genomsnittstid på ungefär ett och ett halvt år vid rån av normalgraden. Den näst vanligaste huvudpåföljden var skyddstillsyn. För den relativt stora grupp rändömda som är under 18 år är dock ungdomsvård och ungdomstjänst de dominerande påföljderna. Påföljderna har enligt kriminalstatistiken inte förändrats nämnvärt de senaste åren.

Inte heller har den andel av rånbroten som i domstolarna rubriceras som grova förändrats över tid. Majoriteten som fälls för grovt rån döms till fängelse och år 2011 var genomsnittstiden ungefär fyra och ett halvt år. Omständigheter som gör att ett rån rubriceras som grovt är bland annat om rånaren använt eller hotat med våld som är livsfarligt (till exempel att skjuta någon), om rånet utförts i någons privata hem eller om offret kan betraktas som en särskilt sårbar och utsatt person, exempelvis en äldre eller funktionshindrad.

Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete

Även om rånen antalsmässigt är en relativt liten brottstyp kan de medföra svåra konsekvenser för både enskilda personer och för samhället i stort. De individer som drabbas utsätts i och med hot- och våldsmomentet för allvarligt obehag, faror och kränkningar. Förutom fysiska och psykiska skador kan såväl privatpersoner som företag också lida ekonomiska skador. Det är därför angeläget med kriminalpolitiska och brottsförebyggande åtgärder för att motverka rånbrottsligheten.

En viktig förebyggande strategi när det gäller såväl butiks- som bankrån är åtgärder som rent fysiskt försvårar brottens genomförande, genom situationell brottsprevention. Det kan handla om att begränsa mängden tillgängliga kontanter genom att använda sedelboxar, slutna kassasystem och värdeskåp med tidlås eller deponeringslucka, samt sedelutmatare för kontanter. Exempel på andra situationella åtgärder i butik är begränsningar av ensam- och kvällsarbete, övervakningskameror och ändrad utformning av butikslokalen, såsom ökad insyn genom butiksfönstren, låsta bakdörrar med titthål samt god belysning vid kundentrén. 13-punktsprogrammet *Skydd mot rån i handeln* finns hos Handels arbetsmiljökommitté och innehåller mer utförliga åtgärdsförslag. En viktig aspekt av de tekniska och kontantbegränsande åtgärderna är att informera dem som kommer in i lokalen (och därmed potentiella rånare) om att sådana skydd finns. Som tidigare nämnts har situationella åtgärder haft en betydande inverkan på att bank- och postrånen minskat sedan början av 1990-talet (Brå 2004b). En risk vid sådana åtgärder är att brottsligheten flyttar till nya objekt, men sådana överflyttningar har varken för rån eller för brott generellt visat sig vara lika stora som de aktuella minskningarna (Hesseling 1994; Brå 2004b; Weisburd m fl 2006).

Då många rån begås av en relativt liten grupp kriminella kan även riktade polisinsatser vara ett sätt att få ned brottsligheten. Utöver vad som gäller för bankrånare, som är mycket benägna att upprepa brotten, har även person- och butiksrån förövade av ungdomar visat sig minska regionalt när polisen stört särskilt brottsaktiva grupper (RPS 2000; Brå 2008). Här handlar det om prevention genom såväl inka-

paciterings- och nätverkseffekter, som sociala insatser efter polisingripanden.

Personrånen begås till stor del av ungdomar från storstadsområden med hög koncentration av sociala problem. Även om de ekonomiska värden som de unga rånarna kommer över ofta är små, antyds i svenska undersökningar att rånerna kan vara ett sätt för ungdomar från resurssvaga hem att »ge igen« på vad som uppfattas som mer privilegierade grupper av ungdomar (Brå 2000). Olika sociala insatser för att motverka ungdomskriminalitetet generellt är således ett i längden viktigt sätt att minska även antalet ungdomsrån. Riskfaktorer för kriminell utveckling hos unga kan finnas både hos individen, i familjen, i skolan, i kamratkretsen och i närsamhället. De samhälleliga instanser som kan bidra till att förebygga den här typen av brottslighet är därmed förutom polis (och näringsliv) även skola, föreningsliv, socialtjänst, ungdomsverksamhet, föräldraföreningar med mera.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Ungdomar som rånar ungdomar i Malmö och Stockholm*. Rapport 2000:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet; Brå (2002). *Butiksrån*. Rapport 2002:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet; Brå (2004a). Ahlberg, J. Rån, I: Dolmén, L.,(red.), *Brottsutvecklingen 2001–2003*, Rapport 2004:3, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet; Brå, (2004b). *Bank-, post- och värdetransportrån. En analys av rånerna under 1990-talet*. Webbpublikation, Brottsförebyggande rådet: www.bra.se.
- Brottsförebyggande rådet; Brå, (2005). *Kort om: Bilrån*. Informationsblad från Brottsförebyggande rådet juni 2005. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010a). *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2008*. Rapport 2010:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010b). *Skolundersökningen om brott 1995–2008, Teknisk rapport*. Rapport 2010:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011a). *Butiksrån. Utvecklingen fram till 2010*. Rapport 2011:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011b). *Strategiska brott bland unga på 00-talet*. Rapport 2011:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2012a). *NTU 2011. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2012:2.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2012b). *NTU 2011. Teknisk rapport*. Rapport: 2012:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics – 2010. Fourth edition*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers. Onderzoek en beleid, no. 285, Ministry of Justice, Research and Documentation Centre (WODC).
- Eurostat (2012). *Crime and Criminal Justice, 2006–2009*. Eurostat, Statistics in focus, 6/2012. European Commission.
- Flyghed, J. (2000). Vräkning – orsak eller verkan. I: Rundqvist, W. och Swärd, H. (red.) *Hemlöshet – en antologi om olika perspektiv och förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlssons.
- Hesseling, R. (1994). Displacement: A Review of the Empirical Literature, I: Clarke, R. V. (ed.), *Crime Prevention Studies*, vol. 3. New York: Criminal Justice Press.
- IVCS och EU-ICS (2007). *Criminal Victimization in International Perspective. Key findings from the 2004–2005 ICVS and EU ICS*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers. Onderzoek en beleid, no. 257, Ministry of Justice, Research and Documentation Centre (WODC).
- Lewis, C. m.fl. (2004). Crime trends in the EU. *European Journal on Criminal Policy and Research* 10: 187–223. Kluwer Academic Publishers. The Netherlands.
- Rikspolisstyrelsen, RPS (2000). *Polisväsendets årsredovisning år 2000*. Stockholm: Berlings Skogs.
- Weisburd, D., Wyckoff, L. A., Ready, J., Eck, J. E., Hinkle, J. C., och Gajewski, F. (2006). Does crime just move around the corner? A controlled study of spatial displacement and diffusion of crime control benefits. *Criminology*. Vol 44, nr 3, sid. 549–592.